

DEZVOLTAREA COMPETENȚELOR LITERAR-ARTISTICE ALE STUDENȚILOR ÎN PROCESUL RECEPTĂRII LITERATURII

STUDENT'S LITERARY-ARTISTIC COMPETENCES DEVELOPMENT DURING THE LITERATURE RECEPTION PROCESS

CONSTANTIN ȘCHIOPU,

conferențiar universitar, doctor habilitat în filologie,
Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice

CZU 37.016:82

În articol este abordată problema formării competențelor literar-artistice ale studenților în procesul receptării literaturii. Se fac referințe la un șir de teorii privind originea operei de artă (M. Heidegger), receptarea artistică (H.R. Jauss), lectura (W. Iser, J.P. Sartr, P. Cornea), educația literar-artistă (V. Pâslaru, A. Panfil), competențele literare (P. Cornea), sunt evidențiate contradicțiile la nivelul predării/receptării literaturii ca disciplină de studiu, insistându-se, totodată, asupra mecanismului și a metodologiei de formare a competențelor respective.

Cuvinte-cheie: operă literară, cititor, competență literară, lectură, receptare artistică, creativitate

In this article, the author considers the problem of forming the students' literary-artistic competences during the literature reception process. There are several references to a series of theories on the origins of the art work (M. Heidegger), artistic reception (H.R. Jauss), reading (W. Iser, J.P. Sartr, P. Cornea), literary-artistic education (V. Pâslaru, A. Panfil), literary competences (P. Cornea); emphasis is laid on the contradictions in the teaching / reception of literature as a subject of study, focusing on the mechanism and methodology of forming these competences.

Keywords: literary work, reader, literary competence, reading, artistic reception, creativity

Importanța studierii literaturii artistice în instituțiile de învățământ este determinată, în primul rând, de specificul conținutului său, precum și de contribuția deosebită pe care o aduce la realizarea obiectivelor instructiv-educative. În literatura didactică de specialitate au fost formulate, de-a lungul timpului, diverse opinii referitoare la scopul și modul de studiere a acestei discipline. Astfel, Alina Panfil consideră că literatura ar trebui să fie un spațiu de inițiere în lectură și în cultură, un spațiu ce tematizează succesiv sau simultan lectura textului. De aici și statutul dublu al creației literare: deopotrivă, mediu al dezvoltării competenței de lectură (oferă suport pentru formarea și aplicarea concepțiilor și strategiilor de comprehensiune și interpretare) și operă, obiect estetic, înregistrat în memoria culturală. Și, tot de aici, necesitatea structurării unor demersuri capabile să surprindă relația dialogică cititor – text și să valorizeze deopotrivă procesul lecturii și textul care îl face cu putință [1, p.138]. Deci, în viziunea autoarei, scopul studierii literaturii constă în „...inițierea în lectură și cultură, în dezvoltarea competențelor de lectură și în formarea unui cititor, care să se afle în dialog cu textul” [1, p.138].

Atunci când încercăm să precizăm scopul și importanța studierii literaturii în învățământul preuniversitar sau superior, trebuie să ținem cont de faptul că, spre deosebire de alte forme ale cunoașterii umane, literatura, ca ramură a artei ce valorifică funcția expresivă a limbii (expresivitatea rezultă mai ales din folosirea limbajului mediat, cu înveliș senzorial, capabil să emoționeze), se adresează preponderent sensibilității, declanșează efecte emoționale, estetice. Având ca scop obținerea unui efect estetic, această funcție (expresivă/hedonistă) a operei nu se dezvoltă decât în relație cu receptorul. Adresându-se unor destinatari potențiali, textul artistic exercită și alte funcții ale sale: referențială – transmite o viziune a scriitorului despre realitate, despre lume; cognitivă/informativă – „...opera ne comunică informații artistice organizate într-un mesaj specific și transmise printr-un cod” [2]; educativă/formativă – „...opera literară își formează un subiect capabil să recepteze, care se lasă influențat de ea, contribuie la formarea conștiințelor, a convingerilor, la dezvoltarea sensibilității, a gustului este-

tic” [3, p.18]. Coordonatele de bază ale funcției formativ-artistice însumează spirit de receptivitate față de nou, cultivarea motivației cognitive și a interesului pentru cunoaștere, formarea unor temeinice deprinderi de muncă intelectuală, a unor valori morale, dezvoltarea mobilității și a creativității.

Principiul libertății în educație, recunoscut la scară planetară, se identifică cu idealul educațional al contemporanului, induce o nouă așezare epistemică a literaturii ca obiect de studiu, inclusiv a metodologiei de formare-dezvoltare a studentului-cititor. Constituirea, în anii '80 ai secolului trecut, a teoriei educației artistic-estetice (școala moscovită, ideile și conceptele românilor P. Cornea și C. Parfene) a fost (și mai este) o continuare firească a dezvoltării educativ-didactice a principiilor și conceptelor estetice din sec. XX, care atribuie receptorului de artă calitatea de cel de-al doilea subiect creator al operei, iar operei – de obiect de cunoaștere re-creat în procesul receptării/cunoașterii artistico-estetice de către elevul receptor de artă – subiectul cunoașterii. Teoria receptării a lui W. Iser a deschis calea unei antropologii generale a lecturii. Considerațiile lui vizează funcția pe care o are literatura, ca funcție mijlocită prin actul lecturii pentru viața omului. Mai întâi, trebuie de menționat că și pentru W. Iser opera literară este comunicare, dar nu una simplă, cotidiană, de tipul emițător-receptor, nici una de informații sau care „slujește” cititorul. Este o comunicare, a cărei limbă nu poate funcționa ca simplu vehicul, al cărei cod nu este unul comun împărtășit și exterior situației și a cărei situație de comunicare nu este decât abia una virtuală. Wolfgang Iser o numește comunicare-eveniment și o înzestreză cu o dublă exigență: cea dintâi privește sesizarea faptului că mesajul comunicat este unul foarte structurat, în care se intenționează – prin toate strategiile textului literar – o semnificație, iar cealaltă exigență e menită să împiedice reificarea acestei semnificații fie în text, fie în actul lecturii. În viziunea autorului, opera literară nu este textul așa cum a fost el expus de către autor, ea, prin faptul de a fi citită, există, capătă viață grație cititorului, care, prin actul lecturii, constituie sensul operei și, în același timp, își reconstituie orizontul vieții: „Opera este mai mult decât textul, deoarece prinde viață de-abia în concretizare, iar aceasta, la rândul ei, nu este pe deplin liberă de dispozițiile pe care le aduce în operă cititorul, chiar dacă astfel de dispoziții sunt activate cu condiționarea textului” [4, p.83]. Trebuie de spus că, odată cu redefinirea operei literare ca text, un alt teoretician, Hans Robert Jauss, contribuie la dezvoltarea teoriei receptării, în primul rând, prin conceptul de orizont de așteptare (Erwartungshorizont), un concept pe care-l preia de la filosoful Heidegger [5]. Astfel, în viziunea lui Jauss, orizontul de așteptare presupune trei factori: experiența prealabilă, pe care publicul o are în raport cu genul căruia îi aparține opera; forma și tematica operelor anterioare, pe care opera în discuție le presupune; cunoașterea și opoziția dintre limbajul poetic și limbajul practic, dintre lumea imaginară și realitatea cotidiană. „Analiza experienței literare a cititorului, susține Jauss, va scăpa de amenințarea psihologismului, dacă, pentru a descrie receptarea operei și a efectului pe care aceasta îl produce, va reconstitui orizontul de așteptare al primului ei public, adică sistemul de referințe, care se pot formula obiectiv și care, pentru fiecare operă, rezidă în trei factori principali: experiența prealabilă pe care publicul o are în raport cu genul căruia îi aparține opera, forma și tematica operelor anterioare, pe care opera în discuție le presupune și opoziția dintre limbajul poetic, lumea imaginară și lumea obișnuită” [6, p.260]. Abordând noțiunea de text, care, și în cazul său, o înlocuiește pe cea de operă literară, autorul francez Roland Barthes atrage atenția asupra faptului că această substituție duce la „moartea autorului”, în sensul că polul autor își mai găsește cu greu utilitatea într-un astfel de discurs despre literatură. Or, conform lui Barthes, „...analiza textului nu va respinge câtuși de puțin informațiile furnizate de istoria literară sau de istoria generală; ea va contesta doar mitul criticii, conform căruia opera literară ar intra într-o mișcare pur evolutivă, ca și cum ar trebui mereu apropiată persoanei unui autor-tată /.../; opera nu se oprește, nu se închide. Din acest moment, în loc să explicăm sau să descriem, intrăm în jocul semnificanților, îi enumerăm – dacă textul o permite – fără a-i ierarhiza însă. Analiza textuală este pluralistă” [7, p.37]. Așadar, pentru R.Barthes, abordarea literaturii din perspectiva analizei textuale înseamnă detectarea mecanismelor de producere și funcționare a textului în sistemul de determinări lingvistice care îi este propriu.

Contradicțiile la nivelul predării/receptării literaturii ca disciplină de studiu se relevă, în primul

rând, în modul în care actul educațional continuă într-o mare măsură să contravină epistemologiei artei și educației, atât în învățământul preuniversitar cât și în cel superior, studentului/elevului atribuindu-i-se valoarea de obiect al acțiunii educaționale, iar literaturii – de materie de studiu. Literatura, însă, atât la etapa creației cât și la cea a receptării, menționează V. Pâslaru, prezintă o activitate creatoare prin definiție, în sensul că atât obiectul de cunoaștere (opera literară) cât și subiectul cunoașterii (receptorul) nu există a priori, ci sunt create/recreate în timpul receptării (cunoașterii). În acest proces studentului/elevului nu i se transmite pur și simplu informații despre operele și fenomenele literare, ci i se comunică opinii, atitudini și viziuni ale interpreților literari (critici, cercetători, profesori), căci opera literară devine ca atare doar în cazul în care valorii ei imanente cititorul îi adaugă o valoare proprie, numită și *valoare in actu*. Altfel spus, predarea-învățarea/receptarea literaturii nu operează doar cu informații, ca în cazul științelor, ci, în primul rând, cu imagini, opinii, concepte, viziuni etc., fapt ce impune adoptarea unei viziuni specifice, în care să se opereze atât cu valorile imanente (create de autori) ale operelor literare cât și cu *valorile in actu* (valoarea cititorului, valoarea adăugată) [8, p.31]. Sondajele întreprinse de noi cu privire la interesul/dezinteresul studenților față de lectură, întrebările formulate de ei înșiși („Pentru ce trebuie să citesc această carte?” „Care este priza, popularitatea cărții în rândurile cititorilor?”, „Ce voi învăța eu din această carte?”, „De ce să citesc opera, dacă pot citi din internet rezumatul ei?”) au scos în evidență faptul că, în foarte multe cazuri, în predare, se neglijează specificul și natura lecturii ca act/proces de comunicare de la autor la cititor și invers. Or, „...reprezentând, simultan și succesiv, toate elementele comunicării, lectura este comunicatul, comunicantul, comunicarea și dă naștere unui informat – cititorul, cel care, la rândul său, creează lectura” [9, p.109]. Întrucât omul consideră lectura un act de reciprocitate, el încearcă să capteze și să descifreze un mesaj care înseamnă determinarea unui sens, a unei semnificații. Receptarea nu se reduce numai la perceperea exactă a unui text; ea declanșează multiple procese psihice. În primul rând, este vorba de un proces de actualizare a vechilor cunoștințe, dar și de noi asocieri, provocate de ideile cuprinse într-un text. În al doilea rând, lectura determină judecăți și raționamente care consolidează sau conduc la descoperirea de noi adevăruri. În al treilea rând, descifrarea semnificațiilor unui text înseamnă tot atâtea reacții afective care se traduc prin sentimentul de mulțumire sau printr-o stare de insatisfacție ori de plictiseală. Implicat în actul lecturii, cu întreaga sa cultură, cu predispozițiile psihologice de moment, cititorul racordează opera în direcția propriei sale personalități. El poate reconstrui un mesaj cu totul diferit de cel al operei, un altul în care amestecă o parte a gândirii autorului desprinsă din carte și alta din gândirea sa. Ținând cont de acest specific al cititorului, în general, și al studentului, în parte, profesorul va insista în intervențiile sale asupra formării unui lector, care să gândească și să-și imagineze ceea ce l-ar conduce de la categoria naturală a învățării la interpretare. Cunoașterea sistemelor de coduri și experiența transtextualității înseamnă ceea ce Paul Cornea numește competență literară [10, p.98]. În viziunea cercetătorului roman, aceasta nu se reduce la o problematică a achizițiilor, trăsătura ei definitorie fiind creativitatea, deoarece „... în orice lectură literară nu e vorba doar de utilizarea (adecvată „situației”) a diverselor convenții, care informează genul, stilul, gruparea, autorul, ci și de capacitatea de a inventa sensuri complementare, de a stabili legături și a produce inferențe” [10, p.98-99]. În această ordine de idei, subliniem că instituțiile de învățământ (școala, facultatea), responsabile de formarea competențelor literare ale cititorilor, ar trebui să renunțe la didactica/practica de „normare” a accesului la sens, prin care se furnizează, independent de natura textului studiat, interpretări canonice sau se aplică mecanisme decodificatorii și exegetice similare tuturor tipurilor de texte. Formarea competențelor literare înseamnă introducerea în sistemul de învățământ, implicit în procesul educației literar-artistice, a unei metodologii de promovare a creativității, de dezvoltare a aptitudinilor creative. Or, învățământul, pentru a fi eficace, trebuie să contribuie la însușirea structurii interioare a cunoștințelor și a conexiunilor dintre ele, la învățarea cu interes, care este în relație funcțională cu gândirea productivă, creatoare.

Referindu-se la problema comunicării literare, J.P. Sartre afirma, pe bună dreptate, că „...apariția scrisului o implică și pe cea a lecturii” [11, p.48]. Aceasta reprezintă efortul conjugat al autorului și

cititorului ce va da naștere aceluși obiect concret și imaginar care este creația spiritului. Lectura este cea care învoldurează, îmbogățește, recrează opera literară. Or, această axiomă trebuie să devină principiul călăuzitor al activității profesorului, dar și al studentului, în mod special.

Referințe bibliografice

1. PANFIL, A. *Limba și literatura în gimnaziu: Structuri didactice deschise*. Ed. a 2-a. Pitești: Paralela 45, 2004.
2. PARFENE, C. *Literatura în școală*. Iași: Editura Universității „Al.I. Cuza”, 1997.
3. PASCADI, I. *Nivele estetice*. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1972.
4. ISER, W. *Actul lecturii: O teorie a efectului estetic*. Pitești: Paralela 45, 2006.
5. HEIDEGGER, M. *Originea operei de artă*. București, 1995.
6. JAUSS, H.R. *Pentru o teorie a receptării*. București: Univers, 1983.
7. BARTHES, R. *Plăcerea textului*. Ed. a 2-a. Chișinău: Cartier, 2006.
8. PĂSLARU, V. *Introducere în teoria educației literar-artistice*. Ed. a 2-a. Chișinău: Sigma, 2014.
9. SACHELARIE, O.M. Despre lectură. In: *Revista „Argeș”*. 2006, noiembrie.
10. CORNEA P. *Introducere în teoria lecturii*. București: Minerva, 1988.
11. SARTRE, J.P. Was ist Literatur? In: W.Iser. *Actul lecturii: O teorie a efectului estetic*. Pitești: Paralela 45, 2006.